

La misteriosa malaltia que agermana Teresa de Jesús amb l'esposa del conquistador de Mèxic

Autor: Pep Mayolas

Data de publicació: 05-10-2020

Teresa d'Ávila i Catalina Suárez Marçayda patien una malaltia que les paralitzava fins al punt que les prenen per mortes. En Pep Mayolas explora la possibilitat que aquestes dues figures inconnexes fossin, en realitat, dues germanes que pertanyien a la família dels ducs de Cardona.

És de coneixement universal que la salut de Teresa de Jesús passà per etapes molt precàries en la seva joventut. A través de les ben documentades recerques d'En Jordi Bilbeny[1] sabem que als setze anys patia desmaïs, que va caure greument malalta i que va romandre tres mesos a cal seu oncle en aplicada i profitosa convalescència, com es desprèn dels relats dels seus principals biògrafs i del Libro de la Vida de la santa mateixa.[2] El fet que Teresa es desmaiés amb freqüència i arribés a estar a punt de rebre sepultura perquè semblava morta ens va connectar amb una investigació de fa anys que avui, si no anem errats, ens servirà per afermar encara més la immortal escriptora a la família dels ducs de Cardona... i ens permetrà de descobrir que el conquistador de Mèxic i l'abadessa de Pedralbes, la vera Teresa de Jesús, foren cunyats.

Pel juny o juliol de 1522, acabada la conquesta de la capital mexicana de Tenotxtitlan, es diu que Catalina Suárez Marçayda, l'esposa d'Hernán Cortés, arribà amb els seus germans i «nombroses donzelles que Catalina devia pensar que necessitaria en qualitat de virreina d'un nou imperi».[3] Bonica i en forma, segons que la recordava un testimoni, s'instal·là a la casa de Coyoacan com a primera dama, i hom assegura que va veure la Catalina i En Cortés fent vida marital.[4]

«Uns quants mesos després, el dia de Tots Sants, es celebrà un banquet a casa d'En Cortés, seguit d'un ball. Catalina semblava "alegre e recoxada e sana, sin enfermedad alguna».[5] Després d'un comentari del seu marit que podríem qualificar de despectiu, Catalina s'enretirà molesta a les seves habitacions. A mitja nit, acabada la festa, En Cortés cridà el seu majordom i el seu tresorer perquè Catalina era morta. Les donzelles també foren enviades a buscar. Més

tard, elles farien declaracions desfavorables contra En Cortés, en donar a entendre que ell l'havia escanyada. Deien que el conquistador de Mèxic tenia moltes amants, que l'arribada de la seva dona fou un inconvenient per a ell, i que Catalina, segons una de les seves dames, va arribar a dir que tant de bo Déu se l'endugués d'aquest món.[6] També es diu que «En Cortés va insistir, en contra del consell de fra Olmedo, que tanquessin la seva esposa en un taüt, s'hi clavés la tapa i se l'enterrés. Ningú més va veure el cos d'ella després de mort».[7]

Algunes versions deien que Catalina s'havia mort de «mal de madre» o «matriz», una afecció que hom relacionaria de forma natural amb el part, però es veu que no: «mal de madre», en aquest cas, volia dir «pasión histérica», «una malaltia de la matriu caracteritzada per terribles dolors».[8] No deixa de ser curiós que fos aquell mateix any de 1522 quan li naixeria a En Cortés un fill de Marina, la intèrpret índia, el qual fou batejat amb el nom de «Martín», que és com es dirà l'hereu de l'Hernán Cortés, però en aquest cas nascut d'esposa legítima, Juana de Zúñiga, deu anys més tard, el 1532. Tal com ja hem postulat en diversos treballs,[9] per a nosaltres, el veritable conquistador de Mèxic seria l'Alfons Felip d'Aragó i Gurrea, fill del duc de Luna i comte de Ribagorça Joan d'Aragó, nebot del Rei Catòlic. L'Alfons estava casat des del 1503 amb Elisabet de Cardona i Enríquez, filla dels ducs de Cardona i, per tant, germana de la nostra futura abadessa de Pedralbes. L'Alfons i l'Elisabet tingueren cinc filles abans d'obtenir l'hereu l'any 1512, a qui posaren per nom Martí. L'acadèmia pretén que ens creiem que aquest Martí d'Aragó-Gurreea va néixer el 1525 i fou fill d'Ana de Ulloa y Sarmiento, la tercera esposa de l'Alfons Felip, però ens estimem més la veritat que se li va escapar al pare Batllori, quan ens fa En Martí fill de l'Alfons Felip i l'Elisabet de Cardona.[10] Si anem a buscar el desdoblament prototípic de la censura, ens quadra al mil·límetre. L'hereu del veritable conquistador de Mèxic naixeria de matrimoni legítim el 6 de juliol de 1512, data de la mort de la seva mare Elisabet de Cardona, òbviament a conseqüència del part. Aquest fet és desdoblament fet que l'esposa d'Hernán Cortés morí d'un estrany «mal de madre» el 1522, mentre al conquistador li neix al mateix moment un nen il·legítim anomenat Martín, fill dels seus amors amb la intèrpret Marina. I deu anys més tard, el 1532, fruit del seu pretès segon matrimoni, neix l'hereu legítim de l'hidalgo extremeny: Martín Cortés de Zúñiga. Així, En Martí d'Aragó, fill del conquistador veritable, es durà vint anys respecte al seu substitut en la història, tal com passa amb la Teresa de Jesús de debò (1494) i la seva substituta d'Àvila (1515), o com passa amb el Ferran Colom real (c. 1468) i el seu suplantador castellà, el cordovès Hernando Colón (1488).

Tot parlant del Gran Capitán, En José Enrique Ruiz-Domènec es pregunta: «En quina data precisa hem de situar la malaltia que el dugué a la mort? L'únic testimoni fiable, d'ell mateix, ja que tots els altres són anotacions de cronistes, se situa a començaments de juny (1515). Alguna cosa devia passar a la família. Tal vegada la mort d'una filla, però no veig on ni com situar-la dins del llinatge».[11] És clar: segons la història redactada pels censors, En Gonzalo Fernández de Córdoba només tenia una filla i hereva, l'Elvira. Si se li hagués mort aquesta, hauria restat sense successió.

Si estem parlant d'En Joan Ramon Folc IV de Cardona (JRFC IV), en canvi, la història li assigna la mort de la seva filla Elisabet el 6 de juliol de 1512, i la mort d'ell mateix el 29 de gener de 1513. S'avé perfectament amb la situació anímica que ens descriu En Ruiz-Domènec. Per altra banda, d'on treu ell aquest «Quizá la muerte de una hija»? Si l'Elisabet de Cardona és la dona d'Alfons Felip d'Aragó Gurreea, també ha de ser la Catalina Suárez Marçayda que es morí el 1522 de «mal de madre» (de part, oi?). Que aquesta Catalina esposa de l'Hernán Cortés és una invenció gairebé es desprèn de les poques paraules que li dedica En Juan Miralles, un dels grans biògrafs mexicans del conquistador: «Su paso por México fue fugaz. Prácticamente, se ignora el tipo de vida que llevaron y lo que Catalina hizo o dejó de hacer en ese tiempo; uno de los escasos datos conocidos, es el de que, unos días antes, visitando la huerta de Juan Garrido, tuvo un desvanecimiento que alarmó a todos los que se hallaron presentes, pues llegó a tenérsela por muerta. Cortés no juzgó necesario informar al monarca acerca de su fallecimiento».[12] És clar que no en va informar. Perquè aquesta mort no es va produir, ja que només seria el reflex distorsionat del decés, deu anys abans, de la veritable primera esposa de l'autèntic conquistador de Mèxic.

El nostre parer, aleshores i com ja hem dit, és que l'Elisabet de Cardona, filla del Gran Capità català, va morir el 1512, no sabem on, en donar a llum En Martí d'Aragó-Gurreea i de Cardona-Urgell i Enríquez de Quiñones. El «quizá la muerte de una hija» d'En Ruiz-Domènec ens serveix per conjecturar que el respectable catedràtic d'Història Medieval beu dels papers retocats d'En Joan Ramon Folc IV de Cardona, els quals forneixen avui el corpus documental del volgut Gran Capitán cordovès. En honor dels censors, val a dir que no faltaren a la feina de desdoblament que tenien assignada, i així veurem com una Elvira Enríquez de Luna casada amb el marquès de Priego, Pedro Fernández de Córdoba, es morirà també el 1512. Tal vegada el senyor Ruiz-Domènec hauria pogut aportar la mort d'aquesta Elvira per justificar una possible confusió amb la filla del Gran Capitán. Recordem que l'única filla del famós Gonzalo de Córdoba es deia El...vira (com El...isabet: sempre aquestes coincidències innòcues), i que es casà amb un Luis Fernández de Córdoba, també. El poti-poti per evitar que algú aconsegueixi d'aclarir-se és ja un segell inequívoc de la gloriosa documentació oficial.

De tot plegat, però, i per tornar a les nostres Tereses, volem fixar-nos ara en l'estat de salut de l'esposa de l'Hernán Cortés, que ens pot orientar sobre els mals que afectaven l'Elisabet de Cardona i Enríquez i, de retruc, la seva

germana abadessa. En relació amb altres afers diferents de la mort de Catalina Suárez, alguns testimonis van declarar que «Catalina havia patit malalties a Cuba, on se la considerava de “salut delicada” i fins “constantment malalta”. En Juan de Salcedo va dir que recordava que una vegada, a Baracoa, Cuba, semblà que Catalina era morta i En Cortés va haver de tirar-li un cubell d'aigua a sobre per reanimar-la. Molts altres testimonis van dir coses semblants. En Cortés mateix va explicar les marques [al coll un cop morta] a causa dels seus esforços per despertar-la tot sacsejant-la. L'Alonso de Navarrete va dir que era conegut de tots que Catalina tenia un cor dèbil; En Juan Rodríguez de Escobar i En Juan González de León recordaren que es desmaià i gairebé es morí dues setmanes abans, durant la visita a una granja propietat d'En Juan Garrido (famos per ser un dels primers africans lliures que arribaren a Amèrica i encara més com al primer “espanyol” que plantà blat a Mèxic). Per part seva, En Gaspar de Garnica, amic d'En Velázquez [el governador de Cuba], assenyalà que la mala salut de Catalina es veia en el seu rostre».[13]

Per què ens fixem en tot això? Molt senzill. Perquè la història oficial ens documenta que Teresa de Jesús, molt abans dels seus èxtasis i «arrobamientos», també patí uns episodis de desmaís, de pèrdua del coneixement i de manca de reacció durant moltes hores, com si fos morta. I és clar, si parlem de Catalina Suárez Marcyda i de Teresa de Cepeda y Ahumada, fer la comparació no té cap mena de sentit. Però si en realitat estem parlant d'Elisabet de Cardona i Enríquez i de Teresa/Caterina de Cardona i Enríquez, ens adonarem que estem posant de costat unes malalties tan semblants que potser es tractava de la mateixa afecció, i tal vegada d'origen genètic, ja que va afectar dues germanes. Diuen de Teresa d'Àvila que, després d'haver estat en mans d'una sanadora a Becedas, pel juliol de 1539 havia tornat a Àvila greument malalta.[14] El 15 d'agost demanà la confessió. Al Libro de la Vida llegim: «Vingué la festa de la Mare de Déu d'agost. (...). Aquella nit em vingué un paroxisme que em portà a estar sense cap sentit gairebé quatre dies. Em van donar el Sagrament de la Unció, i cada hora i a cada moment pensava expirar, i no feien sinó dir-me el Credo, com si alguna cosa n'entengués. De vegades em tenien per tan morta, que fins la cera damunt dels ulls em vaig trobar després».[15] Igual que la pretesa esposa de l'Hernán Cortés, veiem que la simptomatologia de Teresa fa que la donin per morta. L'editor Chicharro comenta en nota al peu: «Fou un fet real del qual ens queda la referència exacta del primer biògraf de la santa, el pare Ribera, que diu literalment: “la sepultura era oberta a l'Encarnación, i estaven esperant el cos per enterrar-lo, i les monges eren allí, de l'Encarnación, que [les] havien enviat per estar amb el cos, i l'haurien enterrat si el seu pare no ho hagués impedit moltes vegades contra el parer de tots, perquè entenien molt de pols i no es podia persuadir que fos morta, i quan li deien que se l'enterrés deia: “aquesta filla no està per enterrar”».[16]

Realment va dir aquestes paraules, el pare de Teresa? Perquè si fossin literals, sembla com si fessin distinció entre aquesta filla i una altra, que malauradament sí que hauria estat enterrada. I això ens posaria en la tessitura de dues germanes que pateixen la mateixa malaltia, que les fa semblar mortes quan no ho són, i amb un pare que ja ha passat pel tràngol d'enterrar una primera filla i es resisteix tossudament a donar per morta la segona. I aquesta seria la realitat si estiguéssim parlant d'Elisabet de Cardona —a qui el seu pare havia vist en aquest estat, però del qual sempre se'n va sortir fins que es va morir de part (mal de madre)— i ara de Teresa/Caterina de Cardona. Naturalment, en lloc de 1539 i d'Àvila, potser es tractaria d'uns vint anys abans, el 1519, i de Barcelona, quan el pare de Caterina de Cardona-Anglesola encara era viu i hauria deixat uns mesos el seu virregnat a Nàpols per venir a retre vassallatge a l'emperador Carles. Recordem que En Ramon de Cardona-Anglesola fou un dels marmessors testamentaris del Rei Catòlic, juntament amb la duquessa de Cardona,[17] condició per la qual deuria ser requerida la seva presència a l'hora que Carles havia de fer-se càrrec de l'herència del seu avi Ferran II. El fet que tinguem els ducs de Cardona desdoblats (el pare JRFC IV, que mor el 1513, i el fill Ferran, que mor el 1543 —com el pare de Teresa d'Àvila—) en el virrei de Nàpols Ramon (que mor el 1522)[18] enterboleix la credibilitat d'aquestes dades, i fa difícil d'escatir la veritable data de defunció del pare de Teresa/Caterina de Cardona, així com la tasca de situar cronològicament cada vicissitud de la vida de la nostra abadessa amb la desitjable precisió. Allò que sembla prou clar, però, és que l'esposa del conquistador de Mèxic i Teresa de Jesús patien una malaltia que les paralitzava fins al punt que les prenién per mortes. I aquest mal misteriós que compartien augmenta les opcions que aquestes dues figures històriques fossin, en realitat, les germanes Elisabet i Teresa/Caterina, filles del duc de Cardona.

Pep Mayolas

Notes bibliogràfiques:

[1] JORDI BILBENY, “L'oncle Pere de Santa Teresa i l'oncle Pere de l'Abadessa de Pedralbes”, Institut Nova Història, 29 de setembre de 2018, <https://www.inh.cat/articles/L-oncle-Pere-de-Santa-Teresa-i-l-oncle-Pere-de-l-Abadessa-de-Pedralbes>

[2] Ídem.

[3] HUGH THOMAS, La conquista de México, Editorial Planeta SA, Barcelona, 2007, p. 775.

[4] Ídem, p. 775-776.

[5] Ídem, p. 776.

[6] Ídem.

[7] Ídem, p. 777.

[8] Ídem.

[9] PEP MAYOLAS, “Hernán Cortés, fill de Maria de Torrelles, i el tresor de Moctezuma a Molins de Rei”, Fins que en Colom begui a galet, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2012, p. 120-143.

[10] MIQUEL BATLLORI i MUNNÉ, La família Borja, 3i4, Eliseu Climent editor, València, 1994, vol. IV de l'Obra Completa, p. 42.

[11] JOSÉ ENRIQUE RUIZ-DOMÈNEC, El Gran Capitán, Ediciones Península, Barcelona, 2007, p. 491.

[12] JUAN MIRALLES OSTOS, Hernán Cortés, Tusquets Editores, SA, Barcelona, 2001, p. 368.

[13] HUGH THOMAS, La conquista de México, ob. cit., p. 777-778.

[14] SANTA TERESA DE JESÚS, Libro de la Vida, Ediciones Cátedra SA, Madrid, 1982, p. 97.

[15] Ídem, p. 146.

[16] Ídem, p. 147, nota 16.

[17] JOAN YEGUAS I GASSÓ, El mausoleu de Bellpuig: història i art del Renaixement entre Nàpols i Catalunya, Saladrigues SL, Bellpuig, 2009, p. 28, nota 20.

[18] PEP MAYOLAS, “El Gran Capitán, un Cardona” dins Censura i postveritat al segle XVI català, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2017, p. 49-76.